

7850

ԹԻՒ 1

Ս. ԴԷՄ. ՀՆԶԱԿ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՏԱԲԱՋԱՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻԴԻՆ

ԷՄԻԼ ՎԱՆՏԵՐՎԵԼՏ

ՀԱԻԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ

Թարգմանեց

ԱՆԴՐԱՆԻԿ Ս. ԿԷՆՃԵԱՆ

33

4-22

Ն. ՊՈՒԼԻՍ

Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1910

Printed in Turkey

թիւ 1

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ս. ԴԷՄ ՀՆԶԱԿ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՏԱԲԱԶԱՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻՂԻՆ

ԷՄԻԼ ՎԱՆՏԵՐՎԵԼՏ

33

4-22

ՀԱԻԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ

Թարգմանեց

ԱՆԴՐԱՆԻԿ Մ. ԿԷՆՃԵԱՆ

Յ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1910

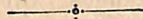
2010

10926-4h

760
39

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Սօսիալ-Տիկոֆրաք ուղղութիւն ունեցող պարբերական քերքի մը համար, որպիսին է ԵՐԿԻՐԸ, իր սկզբունքներուն համապաստիւնող մնայուն յուրջ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակել նպատակաւարմար սեպած ըլլալով խմբագրական մարմինը, պատշոն տուած էր ինծի այդ նպատակին յարմար գրոյի մը քարգմանել:

Էմիլ Վանսերվիլի «Հաւաքականութիւնը եւ հարստացումը ստանալու յեղաշրջումը» ընտելուս, կը կարծեմ սխալած չըլլալ:

Գործը երկու մասի բաժնուած է. առաջին մասը կը կազմէ «Բաքիքալի կեդրոնացումը», իսկ երկրորդ մասը՝ «Փոխանակութեան եւ արտադրութեան միջոցներու ընկերականացումը»:

Վերելիւեալ երկու բաժիններու տակ
գեղեցիկ կերպով դասակարգուած գլուխ-
ներու մէջ խստացած ըլլալը սոյն գործին,
կարծեմ մասնաւոր առաւելութիւն մը
պէտք է ներկայացնե՝ իբր յարմարագոյն
ձեւը *փռօթիակսնդի*:

Վստահ ըլլալով երկսեռ բնութեցողնե-
րուս ներողամտութեանը իմ ակամայ քե-
րացումներուս համար, եւ պակաս մը
լրացուցած ու բնդհանուր փափաքի մըն
ալ գոհացում տուած ըլլալու համար ահա,
հայ ժողովուրդին կը նուիրեմ այս դոյզն
աշխատութիւնս ալ:

Ա. Մ. Կէնձեմէն

12001

Ծանօթ. — Յիշատակուած երկիր շաբաթա-
թերթի բանասիրական բաժնին մէջ հրատարակ-
ուած է արդէն ներկայս մաս առ մաս:

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Մ

«Կը կարծեմ որ ներկան՝ անցեալին
ամփոփոյնն է եւ գերեզմանը, իսկ
ապագային ծիրը եւ որբանը»

Ա. Ն. Ֆ. Ա. Ն. Ֆ. Ա. Ն.

Քաղաքակրթութիւնը հնարաւոր ըն-
ծայող հրաշագործ դիպումներն գաղտնիքը,
ըսած է Ռօտպէրթիւս, ընկերական աշխա-
տութեան՝ անհատական աշխատութեանէն
աւելի արդիւնաբեր ըլլալուն մէջ կը կա-
յանայ:

Մինակը, մարդ հազիւ ապրելու չափ
բան պիտի արտադրէր:

Ընդհակառակը, երբ որ ընկերական
կազմակերպութեան մը մասը կը կազմէ,
անոր աշխատութեան արդիւնաբերութիւնը
միշտ կ'աճի այն չափով որ աշխատանքի
բաժանումը, ուժերու համախոնուութիւնը

և գործիքներու կատարելագործումը կ'աւելցնեն անոր իշխանութիւնը իրաց վրայ :

Ուրեմն ամեն ընկերութեան մէջ, ինչ ձեւի ալ պատկանի ան, սգաւ կամ բարուկ, քափիթալիսթ կամ համայնական, ընկերական աշխատութիւնը աւելցուկ մը՝ յաւելեալ արժեք մը կ'արտադրէ, այսինքն արդիւնաբերութեան ընթացի ատեն ըստպառուած աշխատանքի ուժերուն և միջոցներուն արժէքէն աւելի մեծ արժէք մը :

Եւ մինչդեռ համայնական դրութեան մէջ այս աւելցուկէն ամենքն ալ պիտի օգտուէին, սակայն քափիթալիսթ ընկերութեան մէջ — որը աշխատանքի և սեփականութեան աւելի կամ պակաս կատարեալ անջատումով մը կը յատկանշուի, — գոյացած յաւելեալ արժէքը՝ աշխատանքի բաժին չդառնար, այլ իբր շահ կը գրաւուի փոխանակութեան և արտադրութեան միջոցներու սեփականատէր դասակարգին կողմէ :

Ինչ որ Ա. Մէնտէր՝ Վիէննայի համալ-

սարանին իրաւագիտութեան փրօֆէսէօն ալ հետեւեալ կերպով կը հաստատէ.

«Մեր արդի ժառանգական իրաւագիտութիւնը՝ որուն առանցքը կը կազմէ սեփականութիւնը, չապահովէր գործաւորին իր աշխատութեան ամբողջական արդիւնքը : Մասնաւոր սեփականատիրութեան իրաւունքը ընդունելով և կարգ մը անձերու ազատ վայելքին ձգելով գոյացած ինչքերը և մասնաւորաբար արտադրութեան միջոցները, մեր օրէնքը այդ անձերուն կ'ընծայէ այնպիսի զօրութիւն մը՝ որուն շնորհիւ անոնք՝ առանց անձնական աշխատանքի կրնան սպահովել իրենց համար եկամուտ մը և գործածել զայն իրենց պէտքերուն ի գոհացումն : Այս եկամուտը, զոր առանց իրենց կողմէ բան մը հատուցանելու ընկերութեանէն կ'ընդունին դատաւարական կողմով կերպովութեան նպաստաւորուած անձերը, սէնսիմօնականներու, Ռօտպէրթիւսի և Պիւշէզի աշակերաններու կողմէն նշանակուած է հասոյթ անունի տակ, Թօմսընի և

Մարքսի կողմէ յաւելեալ-արժեք տնտեսով ,
իսկ ես պիտի կոչեմ անաշխատ եկամուտ» :

Այսպէս ուրեմն , դրամագլուխի անհա-
տական իւրացումն չնորհիւ , փոխանա-
կութեան և արտադրութեան միջոցներու
սեփականատէրերը ժառանգաբար /ը վա-
յելեն ուրիշներու աշխատութեամբը ստեղ-
ծուած յաւելեալ-արժէքը իրենց մէջ բաժ-
նելու իրաւունքը : Ըստ հաճոյս կրնան
ծախսել , շուայլօրէն վասնել կամ դիզել
ալ աւելի սոստակացնելու համար աշխա-
տանքի շահագործումը : Իբր տէր կը վա-
րեն աշխատանոցները և գործարանները :
Եւ ըլլայ ուղղակի , ըլլայ միջնորդ անձե-
րով , աղբայրին կամ միջաղբայրին շուկա-
յին վրայ կը նետեն փոխանակութեան
արժէքներ , այն միակ մտահոգութիւնով
որ՝ ոչ թէ պէտքերու գոհացում տան այլ
նորանոր շահեր ձեռք բերեն :

Կարճ խօսքով արդի բէժիմը՝ արտա-
դրութեան և թէ բաշխումի հայեցակէտէն
յատկանշողը՝ հակառակ անցեալին յետա-
մնացութիւններուն կամ իր պարունակած

ապագայի սաղմին , անհատական դրա-
մագլուխի ամենագորութիւնն է՝ չունենա-
լով շահէն զատ ուրիշ նպատակ , մրցու-
մէն զատ ուրիշ ընկերական կանոն , աշ-
խատաւոր դասակարգի կազմակերպու-
թենէն և օրէնքին յաճախ խաբէական մի-
ջամտութենէն զատ ուրիշ հնար կամ միջին
ճամբայ :

Եւ ինչ որ՝ ընդհակառակը , ընկերվա-
րութեան հետապնդած վերջնական նպա-
տակը կը կազմէ , փոխանակութեան և
արտադրութեան միջոցներուն հաւաքական
իւրացումը , աշխատանքի ընկերական կազ-
մակերպութիւնը և յաւելեալ արժէքին
աշխատաւորներու միջեւ բաշխումն է :

Հետեւաբար հաւաքականութեան բէ-
ժիմին տակ — ենթադրելով որ օր մը
պիտի իրականանայ ան , — հողը , հան-
քերը , ճարտարագործական հաստատու-
թիւնները , վարկի և շրջաբերութեան և
փոխադրութեան միջոցները , ամենքը հա-
ւաքական մարմնոյն սեփականութիւնը
պիտի ըլլան , մինակ սպառումի առար-

կաները անձնական սեփականութիւն մնալով :

Գործերու անօրէնութիւնը՝ փոխանակ այժմու պէս միասնատեղական կամ սակաւագետական ըլլալու, հանրաժարական ձեւը պիտի առնուր. փոխանակ ծնունդի կամ յաղթականի իրաւունքով, դրամատէրներու ձեռքը յանձնուած ըլլալու, պիտի պատկանէր — ո՛չ թէ պետութեան, ինչպէս որ կ'ըսեն, կը կրկնեն զեղծամամբ, — այլ պետութեան հակակշռին տակ կ'ազմուած ինքնօրէն հանրային մարմիններուն :

Վերջապէս բաշխումի սկսողէտէն, չափ յառաջ բերելու նպատակով եղած վաճառքներու փոխանակութեան պիտի յաջորդէր անհատական կամ ընկերական պէտքերը գոհացնելու նպատակով օգտակարութեանց բաշխումը : Աշխատաւորներու վարձատրութիւնն ալ՝ փոխանակ (յաւելեալ արժէքը քափիթալիսթներուն թողլով) իրենց աշխատանքի ուժին արտադրութեան արժէքով ճշտորոշուելու, կամ իրենց պէտքերուն և կամ իրենց աշխա-

տանքի արդիւնքին արժէքին համեմատական պիտի ըլլար : Այս մասին մասնաւոր զլուխի մը մէջ աւելի բացատրութիւններ պիտի տանք ի վերջոյ : Առ այժմ սաչափը հաստատենք որ հաւաքականութեան ամբողջական իրականացումը — որչափ որ չափաւանց համառօտ կարգ մը սահմանումներ կարծել պիտի տային, — միայն աշխատանքի միջոցներուն հաւաքական սեփականացում ըսել չէ, այլ արտադրութեան և բաշխումի դրութեան կատարեալ յեղափոխութիւն մը :

Իր ընդարձակութեան համեմատութեամբն իսկ, այս յեղափոխութիւնը մասնա՛նա՛ր փոփոխութեանց երկար և բարդ շարքի մը արդիւնքը միայն կրնայ ըլլալ, «խորունկ բարեշրջումները չեն կրնար յանկարծական ըլլալ, ինչպէս որ յանկարծական բարեշրջումներն ալ խորունկ » :

Բայց և այնպէս այժմէն իսկ — վասն զի ընկերավարութիւնը արդի ձգտումներուն իտէալ շարունակութիւնը, միանգամայն գործարանական վերջաւորութիւնն է լոկ —

ընկերական յեղափոխութիւնը կը քայլէ . քափիթալիսթ արտադրութեան ամբողջ չարժուժը՝ աշխատանքի համայնացումի հասկացողութեամբ, կը պատրաստէ և կը հարկաւորէ սեփականութեան համայնաւ ցումը :

Գլխաւորաբար ահա այս արտադրողական տեսակէտէն է որ կ'ընթանանք այս վարդապետական գրքոյկին մէջ :

Շատ քիչ կարեւորութիւն պիտի ունենար արդարեւ թէ բաշխումի մասին մեր սկզբունքները աւելի արդար են քան արդէն ընդունուած սկզբունքները, եթէ անոնց կիրառումը՝ ընկրկում մը կամ նոյն իսկ ընդհատ մը յառաջ պիտի բերէր արտադրողական ձեւերու ընդարձակուելուն մէջ :

Աշխարհի տնտեսական ամբողջ պատմութենէն ի յայտ եկած հիմնական փաստն այն է որ արտադրութեան դրութիւն մը— ինչ որ ալ ըլլան անոր հետեւանք ելող անարդարութիւնները, անոր յարուցած թողութիւնները, գրգռած ըմբոստացումները—

չանհետանար բնաւ եթէ ո՛չ բարձրագոյն դրութեան մը առջեւ, ոչ թէ միայն վերացական արդարութեան հայեցակէտով, այլ նաեւ և մանաւանդ ընկերական արտադրողականութեան հայեցակէտով :

Գերութիւնը և ստրկութիւնը, դարերէ ի վեր բարոյախօսներէն դատապարտուած ըլլալով հանդերձ, յրիստոնեայ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ այն ատեն միայն վերցած են, երբ արտադրութեան պահանջները հարկ ուղրած են աշխատանքի բացայայտ ազատագրումը :

Նմանապէս զգայական բոլոր նկատումները զորս կարելի է ի նպաստ ընկերվարութեան ի մէջ բերել, բաւական չպիտի ըլլային անոր իրական ազատագրումը պատճառաւորելու, եթէ հաւաքականութեան վիճակուած չէր յաղթանակ տանել քափիթալիսթ դրութեան վրայ իր բարձրագոյն արտադրողականութեան պատճառաւ :

Ահա ինչ որ առաջադրած ենք ցուցնել, բացատրելով դրամագլուխներու կեդրո-

նացումին հետեւանքները, հաւաքական
կալուածին հետզհետէ աճող ընդլայնումին
արդիւնքները, և այն խնդիրները զորս
ընկերական աշխատանքի ռամկավարական
կազմակերպութիւնը իյայտ կը բերէ ինչ-
պէս նաեւ անոր արտադրութեանց բաշ-
խումը:

ՀԱՒԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐ

ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՏԱԿԱՆ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՔԱՓԻԹԱԼԻ ԿԵԴՐՈՆԱՑՈՒՄԸ

« Արտադրութեան նախկին պայման-
ներէն զերգացնց պայմաններ՝ չեն
կրնար իրականութիւն դառնալ,
եթէ նախորդ ընկերութեան ծոցին
մէջ նախապէս զարգացած չլլան
անոնց գոյութեան նիւթական
պահանաւները »:

Ք. ՄԱՐԻՍ

Քանի ընկերութիւնները յառաջդիմեն,
մարդկանց մէջ յարաբերութիւնները բազ-
մանան, հաղորդակցութիւնները աւելի
դիւրին և յաճախակի ըլլան, աշխատու-
թեան բաժանումն ալ աւելի կ'աճի:

Մինչդեռ գիւղական համայնքի մը մէջ, հազիւ կէս-երկվեցեակ արհեստներու զանազանութիւն մը կը գտնուի, Գերմանիոյ կայսրութեան 1895-ի ճարտար արհեստական վիճակագրէն կը հաստատուի որ 10.397 արհեստներու անուն գոյութիւն ունի արդէն և որոնց 5.506ը զուտ ճարտարարհեստի կը վերաբերին:

Եւ ըն սկանսբար այս արհեստներու ամենաշատը՝ իրենց կարգին կը ստորաբաժնուին դեռ իրարմէ տարբեր բանւորներու կողմէ կատարուած մասնակի գործադրութեանց:

Ահա այսպէս նաեւ Լըվանտի կոշիկներու արդի տարազագործութիւնը բազմազանութիւն նախնական կոշիկակարութեան հետ, կը յայտնէ թէ Մասաչուսէթ նահանգի Լինն քաղաքի արհեստանոցին մէջ յատուկ երկու երկսեռ բանւորներ կ'աշխատակցին կնոջ կոշիկ մը ամբողջացնելու համար — իւրաքանչիւրին աշխատամասը հազիւ քանի մը երկվայրկեան տեւելով և որ սակայն միեւնոյն օրուան մէջ հազարաւոր անգամ կը կրկնուի:

Սակայն և այնպէս, ընկերական աշխատանքի անսահմանօրէն այսպէս բաժանուելուն և ստորաբաժանուելուն համեմատութեամբ իսկ, աշխատաւորներու իրարմէ ունեցած փոխադարձ կախումը կ'աւելնայ ի հարկէ: Մշակ, վաճառական, արուեստագէտ, միեւնոյն աշխատանոցի ընկերներ, իրենց ամբողջ կեանքը միեւնոյն կոճակները կարելով կամ ծակերը բանալով անցնող բանւորներ, քանի իրենց ընկերական գործը մասնաւորապէս յատկորոշուի այնքան աւելի սեղմ կերպով կը կապակցին ուրիշ արտադրողներու հետ: Աշխատանքի բաժանումին կը համապատասխանեն շարունակ ընկերային շարակարգումն և արհեստագիտական շարակարգումը, որոնք աւելի ընդարձակ հիման վրայ կը վերակազմեն արհեստներու կապակցութիւնն ու արտադրական զանազան ճիւղերու համերաշխութիւնը:

Գիտական տեսակէտով, արդի գործաւորն՝ անհատ աշխատաւորին տեղը կը դնէ հաւաքական աշխատաւոր մը՝ հսկայ

ինքնաշարժ մը, որն որ արտադրական գործողութիւնները կը կատարէ ամբողջապէս. անանկ որ աշխատութեան բաժանումն իսկ է, որ կը ծնի և հնարաւոր կ'ընծայէ ընկերականացումը:

Ընկերական տեսակէտով ալ, կազմակերպութիւնները՝ չափազանց սեղմուելով և արհեստագիտական յառաջդիմութեանց չկրնալով զիմագրաւել, տեղի պիտի տան ընդ փոյթ արտադրութեան նոր ձեւերուն յարմարութեամբ նոր կազմակերպութիւններու:

Ընտանեկան սահմանափակ տնտեսութիւնը՝ որ արտադրողներուն կողմէ իսկ սպառուած գործածութեան պիտոյ քը կ'արտադրէ, տեղի կուտայ փոխանակական տնտեսութեան յետեւեալ յաջորդական ելլիք երեւոյթներ և տակ, այն է՝ քաղաքային, աղգային և միջաղգային տնտեսութիւն:

I

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Երբ դեռ եւս աշխատութեան բաժանումը չատ տարրական է, տնտեսական միութիւնը կը ներկայացնէ ընտանիքը, բառին լայն իմաստովը, այսինքն միեւնոյն երգիչին տակ ապրողներու համայնքը, և կամ տարբեր բացատրութիւնով մը «միեւնոյն սանին մէջ և նոյն դգալով» կերակրուողներու համայնքը: Սյս առաջնին տնտեսութիւնները — ինչ որ ալ ըլլայ անոնց անդամներուն թիւը, թէեւ յաճախ բազմաշատ — ի բաց առեալ քանի մը բերքերը (օրինակի համար երկաթը և երկրի ներքին մասերուն մէջ՝ աղը), իրենք իրենց բաւելու հասարակաց նկարագիրը կը ներկայացնեն, ինչպէս նաեւ առնթերակց և ո՛չ թէ իրարու մէջ հիւսուած ըլլալու. այն է՝ տեսակ մը ճշմարիտ խորշեր՝ որոնք դուրսին հետ գրեթէ առանց հաղորդակ-

ցութիւն ունենալու կ'արտադրեն այն, ինչ սր կ'ըսպառեն և կ'ըսպառեն այն, ինչ որ կ'արտադրեն:

Աւելորդ է ըսել թէ աւգիսի պայմաններու մէջ, աշխատանքի արտադրողականութիւնը իր նսւաղագոյն չափին վերածուած կը մնայ:

II

ՓՈԽԱՆԱԿԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ա.

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ընկերական տնտեսութեան բարձրագոյն ձեւերուն և առանին տնտեսութեան մէջտեղ փոխանցումի այս շրջանին, արտադրութիւնն և սպառումը կը սկսին զատորոշուիլ. փոխանակութեան յարաբերութիւնները կը բազմաճանաչան հետզհետէ. ճարտարարուեստը կը զատուի հողագործու-

թենէն. արհեստաւորական խումբեր կը կազմուին քաղաքներու մէջ, և տնտեսական միութիւն կը դառնայ քաղաքը իր շրջակայ գիւղերով:

Այսպէս ուրեմն, դարերէ ի վեր տեւող և դեռ ներկայիս ալ շարունակուող յամրայլափոխութեամբ մը, ընտանիք-համայնքը կը կորսնցնէ մասամբ իր անկախութիւնը:

Սակայն և այնպէս խմբակցական ամբողջ շրջանի միջոցին, համայնքային հին ձեւերը կը դիմանան. կեանքի անհրաժեշտ բաներուն մեծ մասը տակաւին կ'արտադրուին զանոնք սպառող տնտեսութեան կողմէ. աշխատանքի բաժանումը կը մնայ նուազ զարգացած. ազգային և միջազգային առեւտուրը միայն փոքրաթիւ ապրանքներու վրայ կը կատարուի, օրինակի համար՝ հարաւային երկիրներու պտուղներուն և համեմունքներուն վրայ, ինչպէս նաեւ չոր կամ աղած ձուկերու՝ ժողովուրդին սնուղին համար, և մուշտակներու, նուրբ կերպաններու վրայ, ինչպէս նաեւ գինիի հիւսիսային երկիրներու մէջ:

Բայց անդրծովեայ մեծ գիւտերուն հետ մէկտեղ շուկաները կը տարածուին, տարազագործութիւնը երեւան կուգայ, և միջին դարու արհեստանոցներուն զուտ արհեստակցական, աշխատանքի բաժանումը՝ այժմ կը տարբաղադրէ, կը քակէ այն զանազան գործողութիւնները՝ որոնք բերքերու կատարելութեանը կը յանգին։

Խմբակցական արհեստակցական բէժիմը՝ արտադրողականութեամբ ստորադաս ըլլալով, վախճանին կը մօտենայ արդէն և քափթալիսթական դարագլուխը կը սկսի։

Բ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Իրաւ է որ սկիզբները ազգային արհեստները — պաշտպանական և մանրառեւտրական — աւելի լայն հիման մը վրայ և նախընթաց ձեւերուն մէկ մեծ մասը պահելով, արհեստակցական կանոնադրութիւն մը կը կատարէ լոկ։

Արդէն, առեւտրական և ճարտարարհեստական դասակարգերն ալ՝ նոյն իսկ ամենայնառջադէմ երկիրներուն մէջ դեռ եւս ամբողջ բնակչութեան շատ անշան մէկ մասը միայն կը ներկայացնեն։ Օրինակի համար, Կրէկորի Քինի կարծիքով 1688ին՝ Անգլիոյ մէջ, 4,265,000 հողագործ կար 246,000 առեւտուրով զբաղողներու 240,000 մի միայն ճարտարարհեստով զբաղողներու դէմ։ Բայց 1769ին, նուազ քան դար մը վերջ, այս համեմատութիւնները արմատական փոփոխումներ կրած են արդէն։ Եռնկի կարծիքով, հողագործ դասակարգերն այլ եւս 3,600,000 բնակիչ և եթ կը ներկայացնեն, իսկ տարազագործութիւնը 3,000,000 և միւս արհեստները 1,900,000 բնակիչ։

Ահա այս պահուն է որ ճարտարարհեստական յեղափոխութիւնը կը կատարուի կայծակի արագութեամբ։ Աշխարհի շուկան կը կազմուի, հաղորդակցութիւններու ցանցը կ'ընդլայնուի, բոլոր հանքերը երկ-

րէն դուրս կ'ելնեն, ձեռագործութեան կը յաջորդէ մեքենագործութիւնը, գործարանային ճարտարարուեստը առաջին տեղը կը գրաւէ արտադրութեան բոլոր միւս եղանակները նուաճելով, գոյութեան ճշմարիտ կռիւ մը՝ պատերազմի անսահման դաշտին վրայ, անագորոյն կռիւ մը կը սկսի զանազան ձեւի ձեռնարկութեանց միջեւ:

Այս ձեւափոխութեան ընկերական հետեւանքները՝ Բ. Մարքսի Դրամագլուխին առաջին հատորի վերջին հոշակաւոր գլուխներուն մէջ նկարագրուած են այսպէս.

— Սյօրութեան մեծ դրամագլուխը, կ'ըսէ ան համառօտ կերպով, ծնունդ առած է մանր սեփականութեանց (մանր արհեստաւորներու և գիւղացիներու) ջրնջութեն. սեփականութիւններ՝ որոնց մէջ մասնաւոր սեփականութիւնն և աշխատանքը իրապէս ընկերակցած էին և որոնց մէջ բանտ որն ալ ճշմարիտ սեփականատէրն էր իր արտադրութեան միջոցներուն և իր աշխատանքի արդիւնքին: Մասնաւոր

սեփականութեան՝ ըստ ինքեան արդարացի այս ձեւը՝ որուն մէջ բանաւորը իր գործածած աշխատանքի միջոցներուն ազատ սեփականատէրն էր — ինչպէս գիւղացին իր մշակած հողին և գործաւորը իր ճարտարօրէն գործածած գործիքին — այս ձեւը կ'ըսենք, բարեյաջող իր ժամանակին համար, արդարութեան համաձայն և աշխատանքին հետ նոյնացած, արտադրութեան միջոցները ասդին անդին ցրւելու խոշոր թերութիւնն ունէր, և այ՛, բաժանումն՝ ցրուածութեան հետեւանքը կ'ըլլար իր գործելու միջոցներուն և արտադրողականութեանը միասն: Այս թերութեան երեսն մանր սեփականութիւնը կորսուելու մատնուած էր և ինչ որ կը մնայ անկէ (մանր արհեստաւոր և գիւղացի մանր սեփականատէր) օրէ օր կը փճանայ, հարկադրուած ըլլալով տեղի տալ ճարտարարուեստական և հողագործական խոշոր դրամագլուխի գորութեան առջեւ:

Մասնաւոր սեփականութիւնը՝ որ անձնական աշխատանքով ձեռք բերուած է

անկախ ու անջատ անհատին՝ իր մասնա-
ւոր աշխատանքի պայմաններուն հետ ու-
նեցած միացումին վրայ հիմնուելովը ,
գրաւուած է քափթալիստական մասնա-
ւոր սեփականութեան կողմէ , վերջինս՝ ու
րիշին աշխատութիւնը շահագործելուն
վրայ հիմնուած ըլլալով :

Անգամ մը որ գելդական և արհեստա-
ւորական մանր սեփականութիւնները քան-
դող ձեւափոխութեան ընթացքը՝ բաւա-
կանաչափ քայքայեց վաղեմի ընկերու-
թիւնը , անգամ մը որ նախորդ անհատա-
կան աշխատաւորները ընչազուրկ (փրօշ-
թէր) դարձան , այսինքն իրենց արտադրու-
թեան միջոցներէն անջատուած աշխատա-
ւորներ , և անոնց աշխատանքի միջոցներն
ալ (նախորդ մանր սեփականութիւն) ար-
դի խոշոր դրամագլուխին վերածուեցան ,
դրամագլուխի պայքարը ալ աւելի սաստ-
կացաւ , և խոշոր դրամագլուխը — իր
զարգացման երկրորդ փուլին մէջ մանր
քափթալիսթին դէմ ալ սկսաւ կռուիլ :

Մեծ ձարտարարուեստներուն մէջ ար-

տադրութեան միջոցներուն շարունակական
համախառնութեան շնորհիւ , դրամագլուխ
մը կը սպաննէ շատ մը ուրիշ դրամագը-
լուխներ , բայց միեւնոյն ատեն , մասնա-
ւոր խոշոր քափթալի կալուածին մէջ կը
զարգանան հաւասարապէս և միասնաբար
միշտ աճող տոտիճանացոյցի մը վրայ , աշ-
խատութեան գործակցական ձեւը , արհես-
տին տեղ գիտութեան կիրառումը , մեթո-
տաւոր և ամբողջական շահագործումը
հողին , միմիայն հաւաքաբար գործածելու
հնարաւորութիւն ներկայացնող միջոցներու
ձեւափոխումը աշխատանքի մասնաւոր
միջոցներուն , և տիեզերական շուկայի
ցանցին մէջ բոլոր ժողովուրդներու իրա-
րու մէջ հիւսուելը :

Բայց քանի նուազի ընկերական յեղա-
շրջումի այս շրջանին բոլոր առաւելու-
թիւնները կապտող և իրենց մենաշնորհ ը-
նող քափթալի իշխաններուն թիւը , այն-
չափ աւելի կ'աճի թշուառութիւնը , հա-
րըստանարութիւնը , ստրկութիւնը , ստոր-
նացումը , շահագործումը բայց նաեւ

քափիթալիսթական արտադրութեան մե-
քենականութեամբն իսկ կազմակէ-
պուած և միացած, անդադար բազմացող
և հետզհետէ աւելի կարգապահ դարձած
գործաւոր դասակարգին դիմադրութիւնը :
Քափիթալի մենաշնորհը խոչընդոտ կը հան-
դիսանայ արտադրութեան եղանակին առ-
ջեւ, որը դրամագլուխի հովանաւորու-
թեանը տակ հետը մէկտեղ տճած է և
բարգաւաճած :

Աշխատանքի ընկերականացումը և ա-
նոր նիւթական զսպանակներուն կեդրոնա-
ցումը կը համնին այնպիսի կէտի մը՝ ուր
այլևս չեն կրնար զսպուիլ իրենց քափի-
թալիսթական պատեանին մէջ : Այդ պատ-
եանը կը պատռուի : Քափիթալիսթական
սեփականութեան ժամը հասած է : Սեփա-
կանագրկողները իրենց կարգին սեփակա-
նադրկուած են :

— Այս հիօնալի էջը գրեթէ ամբողջա-
պէս արտագրեցինք, ցցունելու համար թէ
ո՛ր աստիճան անիրաւութիւն է պնդելը-
ինչպէս որ մերթ կընեն — թէ ընկերվա-

րութիւնը՝ ամէն բանէ առաջ բաշխումի
անարգարութիւններէն գրաւուած ըլլալով,
զանց կ'ընէ արտադրութեան պահանջները
ի՛նչպատի առնել :

Ընդհակառակը Մարքսիզմի ամբողջ
յղացումը յենած է այն հիմնական գաղափա-
րին վրայ որ ռնճնական սեփականութեան՝
քափիթալիսթական սեփականութեան,
և քափիթալիսթական սեփականութեան
ընկերական սեփականութեան ձեւափոխ-
ուելուն ազդակը, մանր արտադրութեան
վրայ քափիթալիզմին և քափիթալիսթա-
կան արտադրութեան վրայ ընկերվարու-
թեան ունեցած արտադրողական գերա-
զանցութիւնը սահմանաւորող՝ պատճառա-
ւորող ազդակն է :

Եթէ ինքնաւար արտադրողները, ար-
հեստաւոր վարպետները, գիւղացի սեփա-
կանատէրերը, մէկ բառով ամէն անոնք
որ իրենք իրենց համար կ'աշխատին ա-
ռանց ո՛չ ոքի հետ բաժնելու իրենց վաս-
տակին պտուղը, եթէ բոլոր ասոնք ան-
հետանալու կը ձգտին, պատճառն այն է

որ նախ և առաջ՝ իրենց աշխատանքի կո-
րովը բաւական չէ ընկերականացած աշ-
խատանքի առաւելութիւնները փոխարի-
նելու:

Եթէ ձեռնարկութեանց թիւը կը նուա-
զի — գտնէ ճարտարարուեստի կարգ մը
ձիւղերուն մէջ — մինչդեռ անոնց մէջ աշ-
խատող գործաւորներու թիւը կ'աւելնայ
միշտ, պատճառն այն է որ ընդհանրապէս
խոշոր ձեռնարկները աւելի արդիւնաբեր
են քան մանրերը:

Վերջապէս, եթէ քափիթալիսթական
սեփականութեան՝ օր մը պիտի յաջորդէ
ընկերական սեփականութիւնը, դարձեալ
պատճառն այն է որ մասնաւոր մենաշնորհ-
ներու, ժառանգական առանձնաշնորհ-
ներու, անաշխատ եկամուտներու, քափի-
թալիսթական սեփականացման կողմէ ար-
տադրող ուժերու ծաւալումին հակադրու-
եալով ամէն տեսակ խօչընդոտներուն ջըն-
ջումը՝ վերացումը պիտի աւելցընէր ընկե-
րական աշխատանքի արդիւնաբերականու-
թիւնը չստեղծ համեմատութիւններով:

Իրաւ է թէ մենք չենք պնդեր որ այս
վարկածը որ հարկաւորապէս չափազանց
պարզ տարազի մը մէջ կը փորձէ ընդգրկել
արդի սեփականութեան բովանդակ յեղա-
շրջումը — անձնական սեփականութիւն,
խաբիթալիսթական սեփականութիւն, ըն-
կերական սեփականութիւն — բացարձա-
կապէս և գլխովին կը յարմարի երեւոյթ-
ներու ահռելի բարդութեանը:

Ամէնէն առաջ մենք եւս կ'ընդունինք
որ Մարքսի հաստատումները ի մասին փրո-
լէթարիայի աճող աւերուն վիճակին, մի
միայն ձգտում մը կ'արտայայտեն, որը
կրնայ ըլլալ և է հակակշռուած շատ ան-
գամ հակառակ կերպով գործող ուրիշ
ձգտումներէ: Բայց ինչ որ կարեւոր է յիշել
— քափիթալի կեդրոնացումին խնդիրը ա-
ւելի մանրամասն ի յայտ բերելէ առաջ
— հաւաքականութեան աշխարհայեացք-
ներուն հիմ ծառայող յղացումին օրինա-
կան յատկանիշն է:

Կը մնայ գիտնալ թէ արդարեւ փոխա-
նակութեան և արտադրութեան բոլոր շրջ-

ջանակներուն մէջ ինքնավար արտադրողին աշխատանքի գործիք՝ անձնական սեփականութիւնը անհետանալու կը ձգտի փափիքալիսըական սեփականութեան առջեւ, որը վարձկան արտադրողը շահագործելու գործիքն է:

Գ Լ ՈՒ Խ Ա.

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Արդի քափիթալիսթական ընկերութեանց մէջ տակաւին գոյութիւն ունեցող աշխատանքի գործիք՝ անձնական սեփականութեան յատկանշական ներկայացուցիչներն են՝ սեփականատէր, գիւղական, արհեստաւորն և — այնչափ ատեն որ իր ինչքերուն սեփականատէրը կը մնայ — մանր վաճառականը:

Ինքն իր աշխատութեամբը շահեցնող սեփականատէր գիւղացին՝ իր ընտանիքի անդամներուն հետ, մեր մէջ կը ներկայացընէ աւելի կոմ պակաս արդի միջավայրին յարմարած միջնադարեան համայնքը, առսնին սահմանափակ տնտեսութիւնը:

Արհեստաւորը՝ որ իր աշխատանքի գործիքներուն սեփականատէրն է և ինքն իսկ կը վաճառէ իր շինածը, համայնքական շրջանի արհեստակցական մարմնոյն յետամընայութիւնն է քաղաքային տնտեսութեան մէջ:

Գալով մանրավաճառին այն միջնորդին որ այսօր արտադրութեան գրեթէ բոլոր ճիւղերուն մէջ կը վիտայ, անոր գոյութիւնը կ'ըսկսի այն վայրկեանէն միայն երբ աշխատութեան բաժանումի յառաջդիմութիւնները և շուկաներու ընդարձակումը, փոխանակութեանց մէջ խոյատուր կը դառնան անոր միջամտութեան:

«1830էն առդին է որ, կ'ընէ քը Կրեմ, մանր և խոշոր վաճառականութիւնը ընդարձակուած է մասնաւորապէս: 1846ին՝ Պէլճիգայի մէջ, գործօն վաճառական բընակչութիւնը 103,696 անհատի կը հասնէր, որը 1856էն անդին պիտի բարձրանար 156,803ի, այսինքն այդ շրջանին մէջ միջնորդներու թիւին աճումը աւելի արագ եղած է քան բնակչութեան աճումը, մինչ-

դեռ բնակչութիւնը տարին մէկ առ հաւ-
րիւրէն պակաս համեմատութեամբ կ'աւել-
նար, վաճառականներու թիւը չուրջ
հինգ առ հարիւր համեմատութեամբ աւել-
ցած էր ։»

Ուստի, արդէն կը տեսնուի որ քաղաք-
աշխարհի զարգացումը և ճարտարարուես-
տական կեդրոնացումը կամ համախոնու-
թիւնը իրենց զուգընթաց կ'ունենան ու-
րիշ ճիւղերու և մասնաւոր առեւտրական
ասպարէզին մէջ մանր ձեռնարկներու բազ-
մապատկումը ։ Եւ մենք պիտի քննենք թէ
այս մանր ձեռնարկները ի՞նչ չափով կը
կազմեն իրապէս՝ զիրենք շահագործողնե-
րուն անձնական սեփականութիւնը ։

II. ՍԵՓԱԿԱՆԱՏԵՐ ԳԻՒՂԱՅԻՆԵՐԸ

Խոշոր ճարտարարուեստներու ամէնէն
քիչ զատորոշուածին՝ այն է երկրագործու-
թեան մէջ է որ ի հարկէ արտադրութեան
և սեփականութեան հընաւանդ ձեւերը կը
գտնուին մասնաւորապէս ։

Ահա այդպէս են «համայնքակոնները»
որոնք համայնքներու կը պատկանին թէեւ,
բայց բնակիչներուն անհատական վա-
յելումին սահմանուած են, աւատական
ծագում ունեցող լաքիճուցիականքը՝ իշ-
խանական կալուածները՝ որոնք պետու-
թեան կալո ած դարձած են, և վերջապէս՝
գերազանցօրէն անձնական սեփականա-
յումի այն ձեւը որ է գիւղական սեփա-
կանութիւնը՝ որը կը շահագործուի ուղղա-
կի արդիւնաբերելու համար մշակին կողմէ
իր ընտանիքի անդամներուն օժանդակու-
թեամբը, և որ մօտաւորապէս կ'արտադրէ
այն ինչ որ ստան պիտոյքներուն հարկա-
ւոր է ։

Պարզ է թէ մեր երկիրներու մէջ, ուր
քաղաքացիական արտադրութիւնն է
տիրապետողը, կեանքի այդ պայմանները
երբ գոյութիւն ունենան, արդէն խորունկ
կերպով այլափոխուած կ'ըլլան. անեղծ՝
կայս վիճակի մէջ գտնելու համար այդ
պայմանները — իրենց աշխատանքի զուտ
սեռային բաժանումովը — պէտք է եր-

թալ օրինակի համար, արեւելեան Եւրոպայի Սլաւ համայնքներուն մէջ :

«Պուլքովինայի գիւղացիքն՝ կ'ըսէ Քարլ Պիւլսէր, տունի մը շինութեան առնն, սովորաբար անձամբ կը կատարէ հիւսնի և ուրիշ արհեստաւորներու աշխատանքը, մինչդեռ անոր կինը հիւսուած կամ տիղմով շինուած միջնորմները ծեփելու՝ ծակերը մամուռներով խծկելու՝ տախտակաւ մածի տեղ ծառայելիք գետինը ծեծելու և դեռ այս կարգի ուրիշ շատ մը աշխատանքներու պաշտօնը ունի :

Պուլքովինայի գիւղացիքն՝ հիւսնի տունկերու սերմանումէն կամ ոչխարաբուծութենէն սկսեալ մինչև իր զգեստեղէններն ու անկողնի կազմածները, կ'արտադրէ ամէն ինչ, մինչև իսկ ներկի նիւթը զոր իր մշակած տունկերէն կը հանէ, և այն գործիքները — բնականաբար շատ նախնական ձեւի — որոնց պէտք ունի : Նոյնը նաեւ հասկցիր սնունդի վերաբերեալ բաներուն համար : Գոնդակ աշխատութեամբ կը մշակէ եգիպտացորեն և ձեռ-

քի ազօրիքով մը եգիպտացորենի հատիկները ալիւրի կը վերածէ, որը իր սնունդը կը կազմէ. անձամբ կը շինէ իր հերկելու գործիքները, տան կամ խոհանոցի բոլոր անօթները : Մի միայն երկաթեղէններու պատրաստութիւնն է որ ընդհանրապէս երկրին մէջ աստանդական ցրուած ապրող գնչուներուն կատարել կուտայ :

Յեղաշրջումի այս շրջանին, փոխանակութիւնը՝ դրամը՝ վաքիլը՝ դրամագլուխը՝ պուրժուադական անտեսութեան յաւիտենական կարծեցեալ բոլոր կարգերը՝ ոչինչի կամ գրեթէ ոչինչի մը պիտի վերածուին :

Բայց և այնպէս սկսեալ այն վայրկեանէն՝ ուր աշխատութիւնը կրնայ բաժնուիլ, ուր մէկ մէկու ետեւէ արտադրութեան գործողութիւնները կ'անջատուին առանձին անտեսութենէն, ընկերական արտադրութեան ձեւափոխուելու համար, գիւղական սեփականութիւնը — երբ դեռ շնջուած չէ վայրագ և արիւնշահող բռնագործութեան, ինչպէս Անգլիոյ կարգ մը նահանգներուն մէջ — ոչ նուազ արմատա-

կան ձեւափոխութիւններու կ'ենթարկուի :
 Ճարտարարուեստի զարգացումը՝ քաղաքներուն մէջ կը փճացնէ տնտեսան աշխատանքը — հաց եփել , ճախարակով մանել , հիւսել եւ այլն ընտանեկան պիտոյքներու համար — կամ աւելի կը յատկորոշէ և կը փոխէ այն տնտեսան ճարտարարուեստներուն որոնք շատ անհատն կերպով կը վճարուին և դեռ եւս շատ գաւառներու մէջ կը տեսնուի :

Սնունդի վերաբերեալ արտադրութեանց անցիւն խնդրանքէն հարկադրուած մշակութեանց ընդարձակումը՝ այն չափով որ քաղաքային և ճարտարարուեստական բնակչութիւնները կ'աւելնան , պատճառ կ'ըլլայ դատարկ արօտի՝ տնտեսներ տընկելու՝ «համայնքական» ինչքերու վաճառումին կամ բաժանումին՝ արգելման , և հետեւաբար , գիւղական սեփականութեանց չահագործումին համար արնքան թանկագին՝ գործածելու իրաւանց ջնջուելուն :

«Համայնական ցախատանները — ըսած

են 1847ին Պելժիքայի խորհրդարանին մէջ Լիւքսէմպուրկի պատգամաւորները — աղքատ բնակիչներու ամենէն ապահով ապուէններն են : Այդ ցախատաններուն շնորհիւ է որ աղքատները՝ հասարակաց արօտատեղիին վրայ քանի մը արջառ կը բուծանեն , իրենց անասուններուն խշտիքը և հիւղակներուն ծածկոյթը կը ճարեն ու կը հոգան , և բաց աստի , շատ տեղեր ալ փուշն ու տաստակը մաքրելով հողամաս մը ձեռք կը բերեն , և ուրիշ իրենց ընտանեաց ապրուստին հարկաւոր հոցը կը հայթայթեն մասամբ :

Իրենց « համայնական սեփականութիւն » ներքին զրկուած — ի բաց առեալ քանի մը նահանգներ՝ ուր սակաւին բազմաթիւ անմշակ հողեր կը գտնուին , — և գնելու համար այն ինչ որ այլուս տնտեսան աշխատանքով չը ստացուիր , և , հետզհետէ աւելի ջախջախիչ արքունական տուրքերը հատուցանելու , և ճարտարարուեստին կամ գինուորագրութեան կողմէ ընտանեկան ճակատին խլուած իր գաւակներուն տեղը

վարձկան օգնականներ վճարելու համար, դրամ ճարելու բռնադատուած՝ գիւղացի սեփականատէրերը, մշակի ուղամերժ վիճակին հասնելով հարկադրուած կ'ըլլան փոխանակելի արժէքներ արտադրելու, իրենց անձնական սպառումը նոսազագոյն չափին իջեցնելու, ստորին տեսակի խոզաճարպ մրայն ուտելու, մինչ իրենց կարագն ու հաւկիթները՝ իրենց գուարն ու խոզի միսերը կը վաճառեն կամ մերձակայ քաղաքին շուկային մէջ կամ միջնորդներու որոնք յաճախ կը շահագործեն ալ գիրենք և պարտքերու տակ ալ կը ծանրաբեռնեն:

Վերջապէս, երբ միջազգային յարաբերութեանց բարգաւաճումը՝ տեղափոխութեանց կատարելագործումը՝ անդրժովհայ բերքորու և արմատաց ուղղումը՝ հանուր աշխարհի շուկային ելուէջներուն խաղալիկ կը դարձնեն հողագործութիւնը, երկրագործներն ալ կը հարկադրուին իրենց գործիքները կատարելագործելու, իրենց արհեստը դարգացնելու, աժան մշակութիւնները սուղ մշակութեանց փոխելու:

Դաշտերու երեւոյթը կը բարեփոխւի: Յորներ իր վաղնջական գերակշռութիւնը կը կորսնցնէ, լայն տեղ կ'ոտայ ճարտարարուեստական և բանջարեղէնի յատուկ մշակութեանց, կաթնաշինութեանց ինչպէս նաեւ անասնաբուժութեան: Արտատեղին՝ արուեստական մարգագետինի կը փոխուի: Արտեր հանգիստ (հօզ) ձգելը կը վերնայ: Ուսողումը և չորացումը կամ ուրղելու յատուկ խցաններով կ'ակօսուի հողը:

Միայն թէ երկրագործութիւնը այսպէս ճարտարականացնելու համար դրամագրութիւններու և դրամի պէտք կայ, ինչ որ գիւղացի սեփականատէրերու շատերը չունին: Ուստի անոնցմէ շատեր հարկադրուած կ'ըլլան պարտքեր ընելու, ծանր փոխառութիւններ կնքելու, իրենց ինչքերը դրուի դնելու և կամ ուղղակի շահագործելէ հրաժարելով վարձակալ հարկահան դառնալու:

Մեծ մասամբ ահա այսպէս կրնայ բացատրուիլ երկրագործական տաքնապէն առկին՝ և մասնաւորապէս 1880ի և 1895ի

վիճակագրութեանց ժամանակամիջոցին՝ Պելճիքայի մէջ գլխավորան սեփականւոյն և թեան աչքառու յետսընկրկումին պատճառը :

1880ին՝ սովորական մշակելի 100 հէք-թար հողի վրայ 66ը վարձքով, իսկ 34ը ուղղակի շահագործուած էին :

1895ին՝ այլեւս 69ի դէմ 34ի իջած է ուղղակի շահագործումի համեմատութիւնը : (Գերմանիոյ մէջ համեմատութիւնն է՝ 15,7 % վարձքով, 63,6 % ուղղակի, 20,7 % խառն : Յրանսայի մէջ 1892ին՝ ընդհանուր համեմատութիւնն եղած է 1ի դէմ 3 ուղղակի շահագործում : Անդրիոյ մէջ, Շէֆլըի համաձայն՝ վեց անգամ աւելի վարձակալի դրութեամբ մշակուած հող կոյ քան սեփականատէրի : Ուրեմն Գերմանիոյ և Յրանսայի մէջ աւելի մեծ է համեմատութիւնը ուղղակի շահեցումին քան Անգլիոյ և Պելճիքայի մէջ, վասնոր Գերմանիոյ և Յրանսայի մէջ ստակաւն բնակչութեան կէսը կը կազմեն երկրագործները մինչ Անգլիոյ և Պելճիքայի մէջ ահագին

մեծամասնութիւն կը կազմէ ճարտարարուեստական և վաճառական բնակչութիւնը :

Կարեւոր է յիշել նաեւ թէ ուղղակի շահեցումը և գիւղական սեփականութիւնը իրենց կարեւորութիւնը մի միայն ամենաազգաստ նահանգներուն մէջ պահած են : Միւս կողմէ, քաղկթալիսթական սեփականութիւնը և վարձակալ հարկահաններու ձեռքով շահագործումը՝ գրեթէ անխառն կերպով կը տիրապետեն ամենահարուստ նահանգներուն մէջ :

Այսպէս ուրեմն հողերու արժէքը բարձրացնելու ձգտող բոլոր պատճառները — բնակչութեան աճումը, քաղաքներու բարգաւաճումը, ճարտարարուեստական կեդրոններու ընդլայնումը, սաստիկ մշակութեան յառաջդիմութիւնները — միեւնոյն ատեն կը ձգտին նաեւ աշխատանքի և սեփականութեան իրարմէ անջատումը, ուղղակի շահեցումին և անհատական սեփականութեան տեղ անուղղակի շահեցումին

ու քափիթալիսթական սեփականութեան յաջորդութիւնը յառաջ բերելու :

Մարքս ըսած է. «Բափիթալիսթական արտադրութեան ըէժիմին տակ՝ հողին մասնաւոր սեփականութեան հարկեցուցիչ մէկ հետեւանքն ալ՝ սեփականատէր մշակին երկու անձերու — այն է սեփականատէր և ձեռնարկու — անջատուիլն է :»

Արդ, այս անջատումը՝ բաժանումը յառաջ գալու վայրկեանէն իսկ կը սկսի աշխատանքին շահագործումը :

Այս տեսակէտով, կարեւորն այն չէ թէ մանր կամ խոշոր մշակութիւնը կը տիրապետէ :

Բառին ճշգրիտ իմաստով քափիթալիսթական երկրագործութեան նահանգնեւրուն մէջ — որը կը յատկանշուի կալուածական սեփականատէրերու, վարձակալ ձեռնարկուներու և բանուոր երկրագործներու միջև եղած զանազանութեամբ, — ընդհանուր կերպով նուազ ծայրայեղ է նոյն իսկ աշխատանքի շահագործումը քան մանր մշակութեան երկիրներուն մէջ, ուր

վարձակալը իրապէս կոտորակուած աշխատանքոր մըն է լոկ՝ նուազագոյն ապրուստի վիճակին վերածուած :

Այս մասին բաւական է մէջ բերել Թօլ կրքուա-Պօլիէօի վկայութիւնը. «Կալուածներու (հողային) ամենսփոքր հողամասերու կոտորակուիլը՝ ինչպէս շատ խիտ կամ սոված բնակչութիւն ունեցող գաւառներուն մէջ, կրնայ նպաստաւոր ըլլալ սեփականատէրերուն, բայց ընկերական անպատեհութիւններէ զերծ չէ ինչպէս նաեւ երբեմն տնտեսական ճախորդութիւններէ : Կանոնաւոր ընթացքի մէջ, փոքր վարձակալներու կատաղի մրցումը՝ շատ բարձր սակերու կը հանէ վարձագէիները, և սեփականատէրը՝ այս կերպ դիւրին եկամուտ մը ձեռք բերելով, որը յաջողութեան տոնն աւելի աճելու ձգտում մը կ'ունենայ, չի շահագորդուելի իր հողով : Այս մասնաւոր պարագային, բարձր ագարակավարձերը՝ վարձակալներու նեղութեան և միջոցներու անբաւականութեան վրայ կը հիմնուին : Ահա ինչ որ կարգ մը անգ-

դիացի գրադէտներ «մրցակցական ազարակավարձ» կոչած են :

Ենթադրելով ուրեմն որ, ինչպէս Se-ring՝ Քաուցկիի նոր մէկ գիրքը քննադատած ասին կը ջանայ հաստատել, իբր թէ սաստիկ մշակութեան յառաջդիմութիւնները ընդհանրապէս մանր և միջին շահագործումները բազմապատկելու ծառայած ըլլան, — որուն վրայ պիտի վիճինք ի վերջոյ, — տակաւին չպիտի հաստատուէր որ երկրագործ աշխատանքներու շահագործումը՝ նուազ զօրաւոր և նուազ անարգարանալի եղած է : Իսկ այժմէն՝ ինչ որ կը հաստատուի, ամենուրեք՝ ուր քափիթալիսթական ըէժիմը կը զարգանայ, գիւղական սեփականութեան՝ աւելի կամ պակաս կատարեալ, աւելի կամ պակաս արագ անկումն է :

Նոյն իսկ այն ատեն երբ ընտանեկան ինչեքը՝ գրաւադերձ մնան, իրենց նախնական վիճակէն՝ իրենց ինքնուրոյնութենէն զրկուած և փոխանակակական արտադրութեան ընդարձակածաւալ օր'յանից-

մին մէջ խառնուած ըլլալով, երկրագործական ճարտարարուեստի բոլոր մեծ պարոններուն՝ շարարի գործարանատէրերուն՝ աղօրէպաններուն և արմատիքի վաճառականներուն գերիշխանութեանը կ'ենթարկուին :

Ասկէ զատ, քանի բնակչութիւնը աճի, և մասնաւոր որ որ հաստատարութիւն երկիրներու մէջ — երբոր անարարոյացուցիչ դրութիւն մը չմըջամաէր, — հողամասերը՝ հետզհետէ բաժանուած, հետզհետէ ժառանգական զանազան հատուցումներով կոտորակուած կամ տուրքերով ծանրաբեռնուած, այնքան անբաւական կամ դոյզն կը դառնան որ այլեւս չեն բաւեր իրենց սեփականատէրերը ապրեցնելու :

Պաղաքի հերոսներէն հաշտարօր դատաւորի գերը ներկայախոյ ծերունի Գլուզիէի անէժքները ո՞վ չի յիշէր Քաուքա. յին օրինաց ժառանգական հատուածին դէմ՝ «այն թակը՝ որուն մշտնջենական պաշտօնն է հողը կտոր բրդուծ ընել, հարկաւոր մնայունութիւնը կամ տեւականու-

Թիւնը արգիլելով հարստութիւնները անհատականացնել և այսպէս առանց երբէք վերակազմելու միշտ յսկտելով՝ վերջապէս Փրանսան սպաննելու պիտի յանգի:» Ամէն բանէ աւելի լայն չափով մը, գիւղացիի սեփականութիւնը սպաննելու կ'օգնէ ան, կամ քափիթալիսթական և կամ մաս մաս սեփականութեան ի նպաստ:

Առաջին պարագային՝ այսինքն քափիթալիսթական սեփականութեան ի նպաստ եղած ատեն, գիւղացիներուն կը յաջորդեն վարձակալ հարկահաններ:

Երկրորդ պարագային՝ այն է բաժանուած սեփականութեան ի նպաստ եղած ատեն, գիւղացիները ստիպուած պիտի ըլլան ապրուստի ուրիշ միջոցներ փնտռելու, միջոցներ՝ որոնք նախ յարակից մասը պիտի կազմեն ապա անոնց ապրուստի գլխաւոր միակ միջոցը լինելու համար:

Ուսանք — և աս ի հարկէ պզտ կ'փոքրամասնութիւնը — մանր առեւտուր մը կը բանան, օրինակ՝ մանրավաճառ, գինեւ պան եւայլն կ'ըլլան:

Ուրիշներ իրենց հայրենի երկիրը թողած՝ կանանց կամ ծնողաց կը թողուն իրենց հաղամասին մշակումը և իրենք կը պանդխտեն գարնան հունձքի՝ ճակնդեղի քողումի՝ կզմնար շինելու և այլ շատ մը աշխատութիւններ ընելու համար, և այս կերպով աշնան կը վերադառնան իրենց հետ բերելով քանի մը հարկի րֆրանք ձմեռը կարենալ ապրելու հազիւ բաւող:

Վերջապէս մէկ մասն ալ, կտոր մը հող ունենալով հանդերձ զոր ընդհանրապէս դրացիին վարձու կուտայ, փոխանակ աշխատելու բաճով ինչպէս երբեմն՝ ճարտարարուեստի կամ երկրագործի բանուոր կ'ըլլայ:

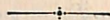
Մասնաւորապէս Պելճիքայի մէջ, բազմամարդ կեդրոններու մերձեցման և սովորական ճամբորդներու յատուկ գինեքէն տանապատիկ պակաս գիներով փոխադրող բանուոր-տոգեկաւներու շնորհիւ, իւրաքանչիւր օրուան համար հարիւր հազարէ աւելի գիւղաբնակներ — որոնց մէջ կան շատ աննշան սեփականութեանց տէր շատ մը անձեր կամ սեփականատէրերու ալ գա-

ւակներ — շոգեկառքով կ'երթան գործարաններու կամ ածխահանքերու մէջ աշխատելու, յաճախ իրենց բնակավայրէն անհաւանական կերպով հեռուեները:

Օրինակի համար, անգամ մը՝ Պրիւսէիի հիւսիսային արեւմուտքը խաղաղ պզտիկ գիւղ մը կը գտնուէինք գետնածուխի հորերէն աւելի քան վաթսուն քիլոմէթր հեռաւորութեամբ: Հրապարակին վրայ ընկերվարականներու սրափողի ձայնին հաւաքուած գիւղացիներուն մէջ նշմարելով որ շատերու դէմքերը հանքային բաւուորները յատկանշող վառօդի սպանկրով ծածկուած էին, հարցուցինք թէ սեւ աշխարհի փոսերուն մէջ ծառայած էին երբեմն. — «Տակաւին հոն կ'աշխատինք, պատասխանէին, Ամէն առտու մինչեւ հոն (60 քիլոմէթր) կ'երթանք աշխատելու և իրիկուններն ալ կը վերադառնանք կրկին»:

Երկաթուղիի վարչութիւնէն մեր քաղած տեղեկութեանց համաձայն կ'իմանանք որ Պրիւսէի և մանաւանդ Արեւելեան-Ֆրանսերի շուրջ կան հազարաւոր գուժաւորներ

որոնք գրեթէ նոյն պայմաններու մէջ կը գտնուին տասն ժամ հանքային փոսերու մէջ, երկու ժամ շոգեկառքով երթ, երկու ժամ ալ վերադարձ, և շատ անգամ ալ երկար ճամբայ մը հետիոտն գիւղ հասնելու համար: Մարդ՝ սոսկումով կը հարցնէ խրովի թէ այդ օրինակ կենցաղավարութեան մը մէջ ի՞նչ կրնայ մնալ այլեւս մարդկային, հացի կուլուրը այդ աստիճան զրաւուած: Եւ սակայն հակառակ ամէնուն, ատենք այնպիսի մարդեր՝ անգիտակից Պրոմէթէոսներ են որոնք ընկերվարական վառարաններէն ցատկող կայծերը կը բերեն իրենց հետ, և մինչեւ յետին ծայրը գիւղերու կը վառեն դէպի լաւագոյն ապագայի՝ մը յոյսերուն փայլուն բոցը:

2. — ԱՐՀԵՍՏԱԻՈՐՆԵՐԸ

Երկրագործական բունէն անջատուած արտադրական ճիւղերուն մէջ, արհեստային նաւարագործութիւնը՝ որ միջին դարու անտեսութեան արրապետող ձեւն է,

հետզհետե՝ աւելի երկրորդական դեր մը միայն կը խաղայ քափիթալիսթական ըէ-ծիմի մէջ :

Իր գործիքներուն սեփականատէր , տե-ղական չուկային համար աշխատող , իր շինածները անձամբ ուղղակի սպառողնե-րուն վաճառող արհեստատէրը՝ ալ եւս միայն այն երկիրներուն և ճարտարա-ուեստի ճիւղերուն մէջ կը գտնուի , ուր չուկայի ընդարձակութիւնը և աշխատանքի բաժանման զարգանալուն ո՛ր և է արգելք կոյ :

Այսպէս է մասնաւորապէս գիւղային արհեստներուն , պերճանքի ճարտարագոր-ծութեանց ինչպէս նաեւ այն ճարտարա-գործութեանց համար , որոնց արտադրու-թիւնները չուսով տարուելու ենթակայ ըլլալով չեն կրնար տեղափոխուիլ և թէ տեղւոյն վրայ ալ բաւականաչափ սպա-ռողներ չունին :

«Որպէս ընդհանուր կանոն , ըսած է Մարուսէմ , կարելի է հաստատել թէ եր-բոր շահաստանները (չուկայ) անձուկ են

և շրջակայից կամ ընակչութեան շատ փոքրաթիւ մէկ դասին (հացագործութիւն , բարձրագոյն պերճանքի յատուկ կահագոր-ծութիւն) միայն սահմանուած են , արհես-տապետի մանր աշխատանքները մեծա-մասնութիւն կը կազմեն , բայց ընդհակա-ռակը՝ երբոր չուկաները բազմանան և ազ-գային կամ միջազգային դասնան , խոշոր գործանոցներն ու հաւաքական գործա-րանները (առտիւն ճարտարագործութիւն-ներ) իրենց մէջ կը բաժնեն առեւտուրը , և այս վերջինները կը տեւեն այնքան տոնն որ ձեռքի աշխատավարձը կարենայ մրցիլ իր տեղանութեամբը մեքենական յառաջ-դիմութեանց դէմ :

«Այս առիթներու համաձայն , կարելի պիտի ըլլայ տակաւին գտնել մանր ճար-տարարուեստներ , մուսուլման վերաբեր-եալ արհեստներու մէջ՝ օրինակ՝ հացա-գործները , չաքարագործները , մագործ-ները ևայլն . կերպասի աշխատանքի և հիւսուածեղէններու ճարտարագործու-թեանց մէջ՝ օրինակ՝ դերձակ , կարուհի ,

ճերմակեղէն պատրաստողներ եայլն. կաշիի ճարտարագործութեանց մէջ՝ օրինակ՝ թղթագործական, պատեան, ծածկոյթ պատրաստողներ. փայտի, տաղաքի վերաբերեալ աշխատութեանց մէջ՝ գրեթէ բոլոր կահագործները, ինչպէս նաեւ հասարակ կամ թանկագին մետաղներու աշխատութեանց մէկ մասին մէջ և»

Քայց արտադրութեան այս ճիւղերուն մէջ անգամ, գործիքներու անձնական սեփականութիւնը՝ արտադրողներու ինքնօրինութիւնը՝ աշխատանոցի և ստէյ նաեւ ձեռնարկի անհատաւորական կազմակերպութիւնը՝ ամէնքն ալ ջնջուելու կը միտին:

Մերթ խոշոր արտադրութիւնն է որ փաս կը հասցնէ, մերթ գործարանն ու տարազագործութիւնը՝ որ յաղթական մըրցում մը կը կատարեն արհեստաւորական ճարտարարուեստին դէմ, այնպէս որ հացի գործարանը հացագործ արհեստաւորին ոտքը կը սահեցնէ ու անոր տեղը կը բռնէ և կահագործարանն ալ կամ իր ճանկին

մէջ կը նուաճէ կահագործ արհեստաւորը և կամ անոր տեղը ինք կը գրաւէ:

Մերթ, գէպի գործարաններու դրուածութիւնը շատ շուտ փոխանցումով մը, հին ձեւերը կը պահպանուին նոր ձեւերուն կողքին կամ անոնցմէ անշատ: Ձեռական աշխատութիւնը կը յարատեւէ, մանր արհեստագիտը կը պահէ իր աշխատանոցը, մինակը կամ ընտանիքին հետ և կամ երկու օկարգակներով, բայց և այնպէս՝ շուկայի ընդարձակելու հետեւանքով՝ արտադրողին և սպառողին միջեւ միջնորդ մը կը սպրդի. արհեստաւորական ճարտարարուեստը՝ տնական ճարտարարուեստի, հաւտքական գործարանի ձեւին կը փոխուի:

Արհեստագիտական տեսակէտէն ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ փոխուած չէ, բայց ընկերական տեսակէտէն՝ կատարեալ յեղափոխութիւն մըն է եղածը. իրենց հաշւոյն աշխատող անկախ արտադրողին տեղ կը տեսնենք այլ եւս պրոլետարներ որոնք կ'աշխատին քաւիթալիսթի մը հաշւոյն,

այնպիսի մըջնորդ մը՝ որ արտադրութեանց
սոսկաւորը կը կեդրոնացնէ և չոտ անգամ
ինքն իսկ կը հայթայթէ անոնց նախնա-
կան նիւթերն ու նմոյշները, երբեմն ալ
նոյն իսկ անոց գործածած գործիք-մեքե-
նաներն ու անօթները :

Եւ մեր օրերուն՝ այժմ, արհեստաւո-
րական ճարտարարուեստի այս յետադարձ
յեղաշրջումը՝ այնպիսի ընդհանրացած հան-
գամանք մը առած է որ մեր շրջանը՝
«հաւաքական գործարանի և գործանոցի
դարը» անուանել կարելի կըլտայ :

Տան մէջ աշխատող բոլոր գործաւոր-
ները, հարկ չկայ ըսել պրոլետար դարձած
նին վարպետներ չեն ամէնքն ալ : Հաւա-
քական գործարանի մասին իր բազմաթիւ
ուսումնասիրութեանց մէջ, Շվիեթլանտ
չառ լաւ կերպով պարզած է թէ անամի-
ջեայ ճարտարարուեստները կրնան ինքնա-
բերաբար, ուղղակիօրէն, առանց ուրիշ
ձեւէ մ'անցած ըլլալու յառաջ գալ կամ
բխիլ ոչ թէ միայն արհեստաւորական ճար-
տարարուեստէն այլ ճարտարարուեստական

արտադրութեան բոլոր նախորդ ձեւերէն ալ :

«Բազաքային համախառնութեանց մէջ
հաւաքական գործարանի կազմութեան
գլխաւոր պարագան՝ ըսած է վերելչիչուած
նեղինակը, ընդհանրապէս քաղաքներու
արհեստներուն քակտուիլն է : Բայց ար-
հեստին քակտուիլը կամ ձեւափոխութիւնը
կապուած չէ քաղաքին, ինչպէս որ ոչ ալ
անամիջեայ ճարտարարուեստին ածանցա-
կան զարգացումը կապուած է արհեստին
ձեւափոխութեան : Ճարտարարուեստական
արտադրութեան բոլոր ձեւերն ալ ենթար-
կուած են դէպի հաւաքական գործարան
ձեւափոխութեանը : Գիւղերու, աւաններու
գիւղական ագարակներու մէջ կը տեսնենք
սկսական աշխատութիւնը (անական ձեռար-
ուեստ ճարտարագործութիւն) որ դէպի
հաւաքական գործարան կ'առաջնորդէ :
Նոյն բանն է վարձով աշխատանքն (ա-
ւարչէքով աշխատութիւն) ալ որ անցեա-
լին մէջ նմանապէս գլխաւոր կարեւորու-
թիւն մը ունեցած է իբր արտադրութեան
եղանակ, և նոյնիսկ ամէնէն այժմէական

չա՛նագործումի դրութիւնը՝ գործարանն ալ, չաւերու կարծիքով, հաւաք սկան գործարանի կը ձեւափոխուի:»

Այս վերջին դասի օրինակները — որոնք դէպի ետ վերադարձ մը, դէպի ստորին ձեւերը յետագործ մը կը ցուցնեն — գէթ տարակուսելի և ապահովաբար բացառիկ են: Ընդհակառակը՝ յաճախ կը պատահի որ հաւաքական գործարանը իր ծագումը՝ օրականով աշխատանքի կամ անհատական աշխատանքի քափիթով փոխական ձեւափոխութեանը մէջ կը դանդաղէ: Եւ այս պարագան հաստատող զանազան օրինակներ շատ կան:

Ստոկոյն և այնպէս, ինչ որ ոչ ըլլան անամբիջեայ ճարտարարուեստի ծագումները, ինչ որ միշտ զայն կը յատկանշէ, արտադրութեանց վաճառումին համար աշխատաւորներուն ունեցած կախումն է, — կախւած որ ընդհանրապէս ձեռնարկուին տնտեսական յաջողութեան պատճառ կ'ըլլալով իսկ անոր ենթակայ արտադրողներուն թշուառութեանը, կամ եթէ տակաւին

կորսնցնելիք բան մը ունենան, նոյն իսկ վճարումին:

Վարձքերու կամ թոշակներու տեւական նուազեցում, անգործ եղանակներուն մէջ բռնի գործադուլ — այն եղանակներուն որ տոնէ մաս կը սպառնայ, — չարաչար տաժանք ստիպողական շրջաններուն, գրեթէ միշտ և մանաւանդ այն տոնէն սկսեալ որ մեքենան կատաղի մրցման մէջ կը մտնէ, ահա այս է տունը աշխատող բանւորին ողբալի ժառանգութիւնը:

Ինքն իր ժամանակին տէրն է, պիտի առարկեն, ու եւ կանոնի ներքեւ բռնադատուած չէ ան, անոր վրայ հսկող վարպետ-վերականգնող չկա: Բայց ի՞նչ կարելորութիւն ունի վարպետ-հսկողի բացակայութիւնը անոր համար՝ որուն դրան տակ անօթութիւնը ցցուած է, ի՞նչ կարելորութիւն ունի կանոններու չգոյութիւնը անոր՝ որուն «գիշերները ցերեկին խառնուած են» և որ անդուլ անդադար կ'աշխատի:

Հաւագոյն չպիտի՞ ըլլար միթէ Սթէն-

լէնի նկարած այն կարուհիին համար որ երթար գործարանին մէջ աշխատէր, հոգ չէ որ տաժանքներու ներքեւ, բայց գոնէ աշխատանոցի կանոնադրութիւններովը և օրէնքով սահմանաւորուած, փոխանակ աշխատելու իր խշտիկին մէջ, ուր արշաւոյսի առաջին նշուլներուն ատեն իր ճրագը մարելով և առուօտեան երկինքի աստուածային պայծառութիւնը ողջունելով՝ դառնացած արտէն հառաչէր. «Ահա վերջապէս այն եղանակը, որ ասան գոնէ պիտի կրնամ խնայել օրական երեք ժամուան քարիւղ:»

Ո՛չ մէկ տեղ թերեւս, — ի բոց առեալ տօնավաճառներու համար աշխատող գիւղացիներու տնակներու մէջ — վարձքերը այնչափ վար չեն, աշխատանքի օրերը այնքան երկար, քափիթալիթական շահագործուիմը այնքան անպատկառ քան մեծ քաղաքներու մէջ գտնուած այն «ընտանեկան աշխատանոցներ»ուն մէջ, որոնք պաշտօնական վիճակացոյցներու մէջ իբր անկախ և զատ ձևաւարկութիւններ նշա-

նակուած են: Բաւական պիտի ըլլայ երբոր յիշենք Լոնտոնի և Նիւ-Եօրքի մէջ գըտնուած այդ կարգի աշխատանոցներու սոսկումներն ու գարշանքները, ուր բազմութիւն ծակերու մէջ ամբողջ ընտանիքներ աղանդութեան և խառնակեցութեան մէջ ապրելով՝ Յունաւոր միջնորդներու մէջ յոգնութենէն կը նքողին:

Վասն զի չենք մոռնար որ — և այս նկատողութիւնն անշուշտ ընտանեկան աշխատանքի ջատագով մարդասէրները յուզելու բնոյթը պիտի ունենայ, — արտադրողներու համար թշուառութեան այս վառարանները նոյնքան ալ սպառողներուն համար ապակահուլութեանց և վաբակումի վառարաններ են:

«Անտարակոյս, ըսած է առողջաբան Փօգէ, շինուած առարկաներու միջոցաւ է որ ընկերութեան զանազան դասակարգերուն միջեւ ամէնէն շատ յարաբերութիւններ կը հաստատուին, և անամիջեայ աշխատանքի արտադրութեան պղծութիւնը աչքի առաջ ունենալով, մարդ ուրախ

չպիտի ըլլայ այս աշխատութեան համար, որ «թոյլ կուտայ ընտանիքի մօրն ու հօր հսկելու իրենց հիւանդ գտակի կողքին, իրենց աշխատութիւնը շարունակելով հանդերձ»։ Այդ հիւանդները մեկուսացնելու գործը անիրականալի է, և այդ խեղճ ու աղքատ մարդերուն համար, զգեստեղէնները՝ որ աշխատանքի ընթացքին իբր ծածկութ յօժարութեամբ կը գործածուին, մասնաւորապէս տարափոխիկ հիւանդութեանց սերմերը ընդունելու և պահպանելու կը ծառայեն»։

Ինքնին իսկ արդէն բաւականէն աւելի մութ պատկեր մը անշուշտ ալ աւելի սեւցընել պիտի ըլլար, այս վտանգները, զեղծութիւնները և աղետաբեր հետեւանքները տնամիջեայ աշխատանքի բոլոր ձեւերուն ալ վերագրելը։ Օրինակի համար, ձեռնոց չինոզ գործաւորը՝ որ նախնի արհեստակցական մարմինները յիշեցնող՝ գործաւորական խիստ կազմակերպութենէ մը պաշտպանուած է, դերձակներու և կօշկակարներու անձկութիւններուն անմանօթ

մնացած է դեռ եւս։ Սակայն և այնպէս նուազ ճշմարիտ չէ և այն՝ թէ շատ մը պարագաներու մէջ, սենեակի գործաւորները աւելի վատ դրութեան մէջ են քան գործարանի բանւորները։ Եւ ինչ որ քաղաքներու մէջ գտնուածներու մասին ըսինք հաւասարապէս և երբեմն աւելի խիստ թշուառութեամբ մը կը կիրարկուին գիւղերու տնամիջեայ աշխատանքին համար ալ։

«Հոն, գիւղերուն մէջ է որ, ըսած է վիեննայի փարլամէնթին ղառական մէկ պատգամաւորը, ծայրայեղ չքաւորութիւնը շատ աւելի բարձր համեմատութիւններով կը վիստայ քան (քաղաքներու) մանր ճարտարարուեստին մէջ, հոն է որ օրական աշխատութիւնը տասնհուրթ ժամուան կը հասնի, խեղճ գործաւորին գետնախորհն ձորէն դատ ուրիշ ոչինչ չհատուցանելով։ հոն է որ անտրիւնութիւնը և տարափոխիկ ախտեր՝ ամբողջ հ վիտներ կը ճարակին»։

Արդ, եթէ հաւաքական գործարանը, կամ աւելի ճիշտ՝ հաւաքական տարազա-

գործութիւնը կը յարատեւէ, եթէ կրնայ տակաւ ան — հակառակ իր արհեստագիտական ստորին վիճակին — կեդրոնացած գործարանի անուելի մրցումին դէմ, ծառայող աշխատաւորներուն սաստիկ անբարոյացումին և ստորնացումին գինովն է միայն։ Ուստի հարկ է մաղթել և մինչեւ անգամ օրէնսդրական միջոցներով նպաստաւորել, որպէս զի անհատական արտադրութեան այս վատասերած ձեւերը՝ հասարակաց արտադրութեան բարձրագոյն ձեւերուն փոխանցուին։

Լաւատեսութեան հակամէտ միոքերը, կրնան յուսալ որ այս ձեւափոխութիւնը պիտի կատարեն գործակցական ընկերութիւնները, անամիջեայ աշխատաւորները կազմակերպելով և տէր դարձնելով իրենց գործիքներուն, յաջողապէս կռուելու համար քափիթալիստական ճարտարարուեստին դէմ։ Բայց աւա՛ղ, չափազանց բազմաթիւ պարագաներու մէջ, ուր այդպիսի յոյս մը բացարձակապէս ցնորական իսկ թուի, տակաւին հարկ պիտի ըլլար իբր

իրական, գիտական և ընկերական յառաջդիմութիւն մը նկատել, որ երանի թէ առեւտրական դրամագլուխին կողմէ անամիջեայ բանութիւններու շահագործումը՝ տեղի տար գործարանին կամ արհեստանոցին մէջ աշխատողներուն՝ ճարտարարուեստական դրամագլուխի կողմէ շահագործումին։

Յ. — ՓՈՔՐ ՄԱՆՐԱՎԱՃԱՌՆԵՐԸ

Հակառակ խոշոր վաճառատուններու բազմանալուն, զոր այնքան ճարտարօրէն Ջօլա նկարագրած է իր երկերուն մէջ ի վեր հանելով անոնց աղիտաբեր ազդեցութիւնը չրջակայ խանութներուն վրայ, փոքր մանրավաճառներու՝ ամեն տեսակ մանր առեւտրականներու թիւը, փոխանակ նուազելու շարունակաբար կ'աւելնայ կարծես պաշտօնական վիճակացոյցներուն համաձայն։

Վ. Սօմպարթ՝ Պրեսլաւի վերջին (1899) մէկ ժողովի նիստին մէջ, թուանշաններով կը հաստատէր թէ առեւտրականներու

Թիւր՝ կը շատնար աւելի արագ քան բնականութիւնը: (Գերման կայսրութեան պաշտօնական վիճակացոյցը՝ մինչեւ 1882 թուականին հարիւր հազար բնակիչի վրայ 1,364 առեւտրական կը ցուցնէր, 1895 թուականին եղած է 1,502: Շատ քաղաքներու մէջ, 1870էն առդին, համեմատութիւնը գրեթէ կրկնապատկուած է):

Քափիթալիստական խոշոր վաճառատուններու կողմէ փճացոյցուած մէկ մանր առեւտրականի տեղ տասը նորեր երեւան կուգան տարբեր ճիւղերու մէջ, տարբեր տեղերու վրայ, դիւղերու կամ քաղաքներու արուարձաններուն մէջ:

Սովորաբար, երբեմնի սպասաւորներ կամ գործաւորներ են ասոնք ամենքը՝ որոնք մի քիչ խնայողութիւն ըրած են, և կամ արհեստաւորներ որոնց դիրքը խախտած է, իսկ գիւղերուն մէջ, մշակներ՝ որոնք ամբողջապէս կամ մասնակի կերպով կը հրաժարին հողագործութենէն:

Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ վաճառականի պաշտօնականերու մեծ թիւ

մը, որոնք՝ պաշտօն չգտնելով կամ ամուսնանալու փափաքով, իրենց հաշուոյն գործի կը ձեւնարկեն յաճախ յայտնապէս անբուական միջոցներով: «Մրցումը հետեւանքով ազաւիկ ապրանք չափազանց դիւրութեամբ ձարելու հարաւորութիւնը՝ պատճառ կ'ըլլայ զանազան ճիւղերու մէջ, անհաստատ, անկայուն շահագործումներ մուտ գտնելուն, որոնք մասնաւորաբար տազնապի շրջաններուն կը բուսնին, ինչպէս սուսկերը անձրեւէն վերջ, մէկ կամ երկու տարի յետոյ անհետանալու համար, երբ անխուսափելի աւերը յառաջ գայ.» կ'ըսէ M. Borgesius:

Կարճ խօսքով, մանր վաճառականութիւնը՝ գերազանց ապաստանն է քափիթալիզմի կաղացողներուն, բոլոր անոնց որոնք արդիւնաբերութեան դժնդակ ախտաւթենէն նախամեծար կը սեպեն միջնորդի վտիտ ճաւաղը, և կամ՝ ճարտարութեստի կամ հողագործութեան մէջ բաւականաչափ հասոյթ չգտնելով, միջոց մը աւելի՛ ձարելու պէտքը կը գդան խա-

նույն մը բանալով. ահա այսպէս կրնայ բացատրուիլ մասնաւորաբար գինետուններու, ամէն տեսակ կապէլաներու աճումը՝ բազմապատկումը, — բոլոր առեւտուրներուն մէջ ամենէն քիչ ծախքով և դիւրութեամբ բացուողները:

Սակայն և այնպէս մեծ սխալ մըն է կարծել որ այս մանտրտիկ շահագործումները — զորս իբր անշատ ձեռնարկներ կը նշանակեն պաշտօնական վիճակացոյցերը — ընդհանուր ձեւով մը կրնան նկատուիլ իբր բուն իսկ շահեցնողներու անձնական սեփականութիւնը: Անոնց մէկ մեծ մասը՝ որը կ'աճի հետզհետէ քափիթալիսթական բէթիմի զարգացմամբ, անկախութեան ստուերը միայն ունի և աւելի կամ նուազ ուղղակի կերպով կարգ մը վաճառականներու, ճարտարագործներու, գրամի փոխառուներու ձեռքին մէջ կը գտնուի:

Շատ հազուադէպ բացառութեամբ գրեթէ, քիչ կամ չատ կարեւոր բոլոր գարեջուր շինողները՝ իրենց արտադրու-

թիւնը քշելու համար, աւելի կամ պակաս մեծ թիւով կապելաներու տէր են, մինչև անգամ — Պէլճիգայի մէջ — ընկերվարական ժողովրդային տուններու: Եւ երբ փորձառութիւնը ցուցուց որ այդ կարգի կապելաներու յարատեւութեանը համար, օղիի վաճառումը չատ աւելի նպաստաւոր էր քան գարեջուրի վաճառումը, բազմաթիւ գարեջրագործներ՝ ոգելից ըմպելիներու մեծաքանակ վաճառական գործան:

Ահա այս է պատճառը որով կը բացատրուի երեւութապէս հակասական այն իրողութիւնը, որ վերջերս՝ Պրիւժի մէջ գարեջրագործները չատ ուժեղ կերպով պահանջեցին ջնջումը թորեալ ոգելից ըմպելիներու վաճառականներուն եւեթ յաւտուկ արօծնազրի դրութեան, մինչդեռ առաջին ակնարկով այնպէս կը թուի թէ իրենք (գարեջրագործները) չա՛հ կրնային ունենալ ոգելից ըմպելիներու սպառումը սահմանափակելու նպատակաւ եղած օրինական միջոցներէն, ինչ որ հետեւաբար

գարեջուրի սպառումին ալ գարկ պիտի տար :

Քափիթալիսթական կեդրոնացումի աստիճանին տեսակէտով , ըմպելիքներու վաճառանոցներու համար արտաքին եւ իրական կացութեան միջեւ գոյութիւն ունեցող հակադրութիւնը՝ մանրավաճառութեան ուրիշ շատ մը ճիւղերուն մէջ ալ կ'երեւի հաւասարապէս :

Օրինակի համար , Հոլանտական քաղաքներուն մէջ , հացագործարաններու շատը՝ քափիթալիսթական գործարաններու կողմէ անուցուած միջերանոցներ են լոկ :

Լոնտրայի մէջ , Մաքրօպի՝ 1899 Մարտին գրած իր մէկ յօդուածով կը հաստատէ — «թէ Լոնտրայի աժան ճաշարանները չորս կամ հինգ առեւտրական տուներու ձեռքը կը գտնուին» : Նոյն պայմաններու ներքեւ կը գտնուի նաեւ կաթնավաճառութիւնը : Դեղարանն ու ծխավաճառութիւնն ալ նոյն բաղդին ենթակայ են , այնպէս որ լոկ մէկ ընկերութիւն՝ հարիւր ծխավաճառանոց ունի :

Վերջապէս , պաշտօնական վիճակացոյցերու մէջ Լրեւցող վաճառականական բազմաթիւ շահագործումները կարելի է ուրեմն երեք կարգի դասաւորել :

1. Անոնք՝ որ վիճակագրական միութիւններ կազմելով հանդերձ , գործակցական կամ քափիթալիսթական և խոշոր ձեռնարկներու մասնաճիւղեր ու միջերանոցներ են լոկ :

2. Անոնք՝ որ շահեցնողին կամ վարձին վարձքի յաւելուած մը՝ օժանդակութիւն մը կը ստապեն լոկ :

3. Անոնք վերջապէս , որ իր սպէս անկախ շահագործումներ կը կազմեն և որոնց գոյքը փոքր մանրավաճառին անձնական սեփականութիւնն է :

Սրդ , եթէ ստուգիւ վաճառականական հաստատութեանց ամբողջական գումարը կ'աւելնայ , միւս կողմէ շատ անստոյգ է թէ վերջին կարգի շահագործումները — որոնցմով եւեթ կը շահագործուինք աշխատանքի և սեփականութեան միացումի տեսակէտով — բազմապիսի կը ձգտին :

Արդարեւ, անոնց թիւը կ'աճի, արհեստաւորական մասնականացումով, այն երկիրներուն մէջ ուր փոխանակական անտեսութիւնը կը բարդաւածի ի վնաս արդիւնաբերութեան առտնին ձեւերուն: Այս ինչ գիւլը, երբեմն մի մէայն հողագործ, որուն բնակիչները իրենք կ'նփէին իրենց հացը և իրենց կարագն ու հաւկիթները կը փոխանակէին մերձակայ քաղաքի «վաճառականներ»ուն ապրանք հետ, այլևս իր հացագործարանն՝ իր նպարանոցն ունի, կամ առնուազն մէկը այն արտառոց վաճառատուններէն, ուր ամէն ինչ խառն ի խուռն կը ծախուին իրարու մօտ: Բայց եթէ գիւղային միջավայրերու մէջ, հետզհետէ առեւտրական զանազանաւորումը ի գործ կը դրուի բազմապատկելով կրպակները, ընդհակառակը քաղաքային համախառնութեանց մէջ, գործակցականներու և մասնաւանդ խոշոր վաճառանոցներու⁽¹⁾ զարգացումը՝ փոքր մանրավաճառներուն

(1) Ինչպէս Բարիզի Լուվրը եւ Պոն-Մարշէն, ուր շատ մը հաղարուոր պաշտօնեաներ կան:

այնպիսի վնաս կը հասցնէ որ նախ անոնց շահերու նուազացումին և ապա՝ կարգ մը ճիւղերու մէջ, անոնց թիւին ալ նուազացումին պատճառ կ'ըլլայ:

Ասով հանդերձ, տարակոյտ չկայ — և սա՝ արդի բէթիմիս ամենածանր անպատեհութեանց մէկն է — թէ փոքր մանրավաճառները՝ թուական մեծ — ամէն համեմատութենէ վեր — կարեւորութիւն մը կը պահեն: սպառողներու մատուցած իրենց ծառայութեանց հետ բազդատելով:

Նորմանտիոյ գետնախնձորը՝ Բարիզի մէջ վաթսուն անգամ աւելի սուղ արժէքով կը վաճառուի քան արտադրավայրին մէջ, ինչպէս Հարաւային Երկիրները, մէկ լիտր գինիէն՝ որ Լոթանտուն երկու կամ ութսուն սանթիմի կը վաճառուի, հազիւ տասնհինգ սանթիմը այգեպանին ձեռքը կը հասնի. և դեռ այնպիսի սրբան աչքառու օրինակներ կան բացատրող թէ միջնորդներու մակարուծութիւնը որչափ սուղի կը նստի հանրութեան: Պեռ շատ նոր, Economiste Françaisի մէջ կը կար-

դայինք թէ 1899-ին խահուէն 39 ֆրանքի ինկած էր, մինչդեռ այս երկու երրորդին անկումը՝ դոյզն ազդեցութիւն մը կամ փոփոխութիւն մը անգամ ունեցած չէր մանրաքանակի գիներուն վրայ։ Ըսել է միայն միջնորդները շահեր են անկէ։ «Պրէզիլեան խահուէն՝ որ ամէն տուրքերը վճարուելէ զկնի, քիչօն երկուքուկէս ֆրանքէն աւելիի չարժեք Ծրանսարի մէջ, շատ դիւրաւ 4-5 ֆրանքի կը վաճառուի մանրաքանակը, հակառակ որ միշտ զուտ Պրէզիլեան ըլլալն ալ կ'ապագծելի է։ Ըսել է միջնորդներու շահերը՝ արքունի տուրքէն աւելի կը ծանրաբեռնեն այս ապրանքին ալ գինը։»

Ասկէ զատ, հաշուակ յաճախորդին համար այնքան նեղացուցիչ չէ շահերուն, փոքր մանրավաճառները՝ այն աստիճան բազմաթիւ են որ, մանաւանդ խոշոր վաճառականութեան միջամուխ եղած ճիւղերուն մէջ, անոնցմէ հազարաւորներ անանկութեան դուռն են։ Ինչպէս որ շատ իրաւացիօրէն դիտել կուտայ Շ. Ժիտ, եւ թէ իւրաքանչիւր հացագործ՝ օրական մէկ

պար ալիւր եւեթ եփելու ըլլայ՝ և եթէ այս մէկ պարկին վրայ ընելիք շահովը պարտաւոր ըլլայ ապրիլ, վարձքը, տուրքերը, եւայլն վճարել, անհրաժեշտ պէտք կ'ըլլայ որ իւրաքանչիւր հացի գինը բարձրացնէ, ու տակաւին թշուառ պիտի ապրի։ Ինչ որ որոշապէս կ'ապացուցանէ թէ յօրինուածքն է շատ գէշ։ Ինչ որ կ'արդարացնէ այն խիստ դատապարտութիւնը զոր Ծուրնիէի դպրոցին (համաքնակեան) ընկերավարականները արդէն յայտնած են փոքր մանրավաճառներու անօգուտ շտապութեանը դէմ։

«Վաճառականութիւնը, կ'ըսէ Գօնսիտէրան, արտադրութեան և սպառումի պէտքերուն ծառայելու եւեթ օգտակար է. պէտք է որ վաճառականութիւնը այդ միւս երկու ճիւղերուն ծառան ըլլայ...։ Վաճառականութեան դերը ստորակարգեալ է։ Իր ընտելեամբը անարդիւնաբեր ըլլալով, ինքն իրմով ոչինչ կ'աւելցնէ ո՛չ քանակով ո՛չ ալ որակով իր ձեռքէն անցած առարկաներուն վրայ։ Այնպէս որ հար

եղածին չափ չատ քիչ թուով գործակալներու միջոցաւ պէտք է որ կատարուին վաճառականական գործողութիւնները : Եւ ի՛նչ որ կրնայ իրականանալ մի միայն՝ վարչական այնպիսի կազմակերպութեան մը միջոցաւ, որը ուղղակի յարաբերութեան մէջ դնէ արտադրողը սպառողին հետ, և ջնջէ բոլոր մակարոյժ, աւազակ, գող միջնորդները :»

Ճ. ԱՄՓՈՓՈՒՄ ԵՒ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
Վերջապէս, հակառակ քափիթալիս-թալան կազմուածքին աճեցուն գերակշռութեան, տակաւին արդի ընկերութեանց մէջ կան՝ նախնի ընկերական կազմուածքներու, արդիւնաբերութեան նախադրամատիրական ձեւերու բազմապատիկ և կարեւոր մնացորդներ :

Գիւղական սեփականութիւնը, արհեստի ճարտարագործութիւնը և անկախ մանր վաճառականութիւնը, անհետանալու նախորեակին չեն հասած, և ամենուրեք՝ ուր կանգուն կը մնան, — աշխատանքի և սե-

փականութեան միացումը իրականացնելով, — զանոնք ընկերականացնելու համար ո՛չ մէկ կերպով բռնութիւն գործադրել կը խորհի ընկերավարութիւնը :

Սակայն և այնպէս զանազան երկիրներու՝ զանազան գաւառներու և ճարտարարուեստի կարգ մը ճիւղերուն մէջ, որչափ ալ բազմաթիւ եղած ըլլան հին ժամանակներու վկաները, ո՛չ նուազ ճշմարիտ կը մնայ իբր ընդհանուր կանոն՝ թէ քափիթալիզմի՝ զարգացումը՝ ինքնօրէն արդիւնաբերողները դրամազրկելու, տարագրելու կը ձգտի կամ աւնուագի՝ անոնց նախնական անկախութիւնը բառնալու, ստրկացնելով զանոնք :

Այն վայրկեանէն՝ ուր շուկան բաւականաչափ կ'ընդարձակուի, վարպետի աչքին՝ ձեռական ճարտարութեան՝ արդիւնաբերողին անձնական և ուղղակի շահէն խթանուած աշխատանքի եռանդին առաւելութիւնները չեն բաւեր ալլելս փոխարինելու համար աշխատութեան բաժանումի՝ շահատոտներու ճգրիտ ծանօթու-

թեան, առաւել և առատ դրամագլուխ մը գործի մէջ դնելու արդիւնաբերական գերազանց առաւելութիւնները: Քանիօն աւելի, մանաւանդ արդիւնաբերութեան միշտ աւելի բազմաթիւ ճիւղերու մէջ, ուր արուեստաբանութեան (technologie) յառաջդիմութիւնները՝ մեքենայի թագաւորութիւնը կը հիմնեն:

Այս մասին չկայ աւելի աչքառու քան 1898-ի ամերիկեան թանկագին այն քնննութիւնը՝ մեքենական աշխատութեան և ձեռական աշխատութեան բաղդատական որդիւնաբերականութեան վրայ: Ստուգիւ հիանալի ճշտութեամբ կատարուած այդ հետազոտութիւնները՝ ճարտարարուեստական կամ հողագործական 672 տեսակ արտադրութեանց մասին կը խօսին: Իւրաքանչիւր տեսակ մանրակրկիտ կերպով վերլուծուած է Քարօլ Բայթի տեղեկագրին մէջ, գործաւորներու՝ գործողութեանց՝ աշխատութեան ժամերու և բանողէքի համար վճարուած տուարներու թիւին քառեակ հայեցակէտերով, որոնք

հարկաւոր են 1⁰ ձեռքով, 2⁰ մեքենայով արտադրելու համար միեւնոյն արդիւնաբերական միութիւնը:

Յատկանշական քանի մը օրինակներ մէջ բերելով պիտի բաւականանանք, որոնք ազդուապէս կը յայտնեն մեքենականութեան շանթահարիչ գերազանցութիւնը:

1. Շինութիւն քաւար արօրի

Ձեռքով. 2 գործաւոր, 11 որոշ գործողութիւններ կատարելով և ընդամէնը 1,180 ժամ աշխատելով կ'առնեն տօլար 54,46:

Մեքենայով. 32 գործաւոր, 97 գործողութիւն և ընդամէնը 37 ժամ 28 վայրկեան աշխատելով կ'առնեն տօլար 7,90:

2. Շինութիւն հիմք հաւիւր քաւար

Ձեռքով. 3 գործաւոր, 7 գործողութիւն, 125 ժամ, 10 տօլար 6:

Մեքենայով. 7 գործաւոր 8 գործողութիւն, 12 ժամ 30 վ. 1 տօլար 78:

3. Շինութիւն ժամացոյցի յասուկ հարիւր մեքենայի

Ձեռքով. 14 գործաւոր, 453 գործողութիւն, 341,866 ժամ, 80,822 տօլար:

Մեքենայով. Բ. գործաւոր, 1,088 գործողութիւն, 8,343 ժամ, 1,799 տօլար:

4. Շինութիւն 100 զոյգ ածան կօշիկի

Ձեռքով. 2 գործաւոր, 83 գործողութիւն, 1,438 ժամ, 408 տօլար 50:

Մեքենայով. 113 գործաւոր, 122 գործողութիւն, 154 ժամ, 35 տօլար 40:

5. Շինութիւն 1000 քառ հացի

Ձեռքով. 1 գործաւոր, 11 գործողութիւն, 28 ժամ, 5 տօլար 80:

Մեքենայով. 12 գործաւոր, 16 գործողութիւն, 8 ժամ 56 վ., 1 տօլար 55:

6. Շինութիւն 12 երկվեցեակ վերարկուի

Ձեռքով. 1 գործաւոր, 4 գործողութիւն, 840 ժամ, 50 տօլար 40:

Մեքենայով. 11 գործաւոր, 8 գործողութիւն, 97 ժամ 15 վ., 12 տօլար 80:

Այսպիսի թիւերը բացատրութեան չեն կարօտիր. ուժեղ կերպով կը նշանակեն անոնք գերծակ վարպետներու, կօշկաւորներու, հացագործներու, ժամագործներու և պերճանքի կամ մասնաւոր առարկաներ չարտադրող ուրիշ արհեստաւորներու անխուսափելի ճակատագիրը:

Անկախութեան — հոգ չէ թէ — ըստուեր մը՝ պահելու համար մանր Պուրժուազիին յուսահատ ջանքերուն հակառակ, սովորական սպառումի բոլոր առարկաներուն ալ ձեռական արտադրութիւնները հետզհետէ կը ջնջուին մեքենական արտադրութեան առաջ, որը վարձկան աշխատաւորներու աճող թիւ մըն ալ կը նուաճէ:

Օրինակի համար, Գերմանիայի մէջ, 1882-էն 1895, բուն իսկ ճարտարարուեստին մէջ անկախ արդիւնաբերողներու թիւը 139,388 նուազած է, մինչդեռ ճար-

տարրուեստական աշխատանքներու ընդհանուր թիւը 861,468 աւելցած է :

Եթէ այժմ՝ ճարտարարուեստական, վաճառականական և հողագործական բոլոր արուեստներուն հաշիւը նայուի, 1882-էն առդին, ինքնավար կամ այդպէս կարծեցեալ արդիւնաբերողներու, ինչպէս նաեւ գործաւորներու և պաշտօնեաներու թիւը բացարձակ յաւելում կրած է, բայց այս յաւելումը՝ մինչդեռ 5% է ինքնավար արդիւնաբերողներուն համար, սակայն 20% է գործաւորներուն և 400% պաշտօնեաներու (գործ «կատար») համար : Աշխատաւորական կեանքին մէջ նորամուտներուն երեք քառորդէն աւելին գործաւորական յատակարգին կը պատկանի, և նոյնիսկ արուեստներու ընդհանուրին մէջ՝ գործաւատարներու և գործաւորներու համեմատութիւնը զգալաբար կ'աւելնայ ի վնաս ինքնավար արդիւնաբերողներու :

Ինչ որ Rauchbergի հետեւեալ ցուցակէն ալ կ'երեւայ :

1882-էն 1895, Գերման կայսրութեան

մէջ զբաղում ունեցող 400 տնէի վրայ կը հաշուէր .

Միասին տանելով	Վաճառականութիւն	Ճարտարարուեստ	Հողագործութիւն	Աճիւղի Արդիւնաբերող	Գործաւոր Կարծախաւս
1882	1895	1882	1895		
32.03	44.67	34.41	27.78	1882	1895
28.94	36.07	24.90	30.98		
67.97	55.33	65.59	72.22	1882	1895
71.06	63.93	75.10	69.02		

Այսպէս ուրեմն, փորձեթարիայի յարաբերական կարեւորութիւնը հեռզհեռէ կ'աւելնայ հակառակ «փորձիչ քաղաքներ»ու

կողմէ կլուած մնայուն բանուորներու (օրականով) և երկրագործական գործաւորներու թիւին նուազումին :

Մի՞թէ այս կը նշանակէ թէ ճակատադրականօրէն՝ անտեղիտալիօրէն, բոլոր ինքնավար, արդիւնաբերողները դատապարտուած են, աւելի կամ պակաս մերձաւոր ապագայի մը մէջ, վարձեւորներ դառնալու, մէկիկ մէկիկ քափիթալիսթական գողգոթային բոլոր կայաններէն անցնելու : Այդպէս չէ մեր միտքը :

Այլուր ըսած ենք թէ կարելի է յղանակ չափազանց տարբեր յեղաշրջումներ, թէ անձնական սեփականութիւնը կրնայ գործակցական կամ ընկերական սեփականութեան ձեւափոխուիլ առանց ի հարկէ քափիթալիսթական փուլէն անցնել պարտաւոր ըլլալու :

Միւս կողմէ, յայտնի կ'երեւայ որ շատ մը ճիւղերու մէջ, եթէ անձնական սեփականութիւնը անհետանալու կը ձգտի, քափիթալիսթական արտադրութեան բարձրագոյն ձեւերը — բանաւոր շահագործումի

մը տեսակէտէն ներկայացուցած առաւելութիւններուն հակառակ ի վիճակի չեն տարագրելու փոքրաքանակ առեւտուրի, կոտորակաւոր մշակութեան, տնային ճարտարարուեստի թշուառ՝ լճացած՝ ստորին ձեւերը :

Քափիթալիզմի ծնունդ՝ միջնորդներու մակարդութիւնը, պերճանքի արհեստներու ամուլ շուայութիւնը, հողամասերու չափազանց կոտորակաւորումը, « 15 կամ 25 սանթիմ եկամուտ ունեցող սեփականատէրերուն » հետ միասին, կարծես պարտին տեսել այնքան երկար տտեն որքան քափիթալիսթական բէժիմը ինքն իսկ :

Թերեւս նաև՝ ինքնավար արդիւնաբերութեան կարգ մը ճիւղեր, գիւղական սեփականութեան կարգ մը բեկոյներ սահմանուած են վերապրիլ անկէ ետքն ալ : Արդարեւ ո՛ր և է արգելք չկայ ենթադրելու ընկերվարական կացութիւն մը՝ վիճակ մը՝ ուր անհատական սեփականութիւնը և անհատական աշխատանքը գոյակից ըլլան հաւաքական սեփականութեան և հաւաքական աշխատանքի հետ միասին :

Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, ստոյգն այն է
թէ գլխաւոր ճարտարարուեստներուն մէջ,
այն ճաժտարարուեստներուն՝ որոնք ամէ-
նէն աւելի ընդհանրական և ամէնէն աւելի
տարածուած պէտքերուն կր համապատաս-
խանեն, մեքենականութեան և մեծաքա-
նակ շահագործումի արտադրական գերա-
ղանցութիւնները՝ անձնական սեփականու-
թեան և կղզիացած արդիւնաբերութեան
իրաւագրկութեանը կը ձգտին: Եւ մրենոյն
պատճառները շարունակելով իրենց ար-
դիւնքները, փոխանակութեան և արդիւ-
նաբերութեան քափիթալիսթական ձեւերը՝
որոնք այժմէն իսկ աշխատանքի բէժիմը
կը յատկանշեն, ի յայտ կը բերեն — ինչ-
պէս որ պիտի տեսնենք — աճեցուն ձրգ-
տում մը դէպի ընկերականացում և կեդ-
րոնաւորում:

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ, ՄԱՍԻՆ,

2013

«Ազգային գրադարան»

7830

NL0041099

❧ ԳԻՆ 1 1/2 ՂՐՈՒՇ ❧